

L'arribada de l'aigua potable a alguns pobles de la vall del riu Girona

Fernando Sendra

Professor jubilat de la UPV · Gandia

En una mirada superficial sembla, o pot semblar, curiós que passaren tants anys entre la gran tasca de buscar, trobar i connectar per mitjà d'una extensa i complexa xarxa de séquies i regadores les partides dels pobles de la vall per dur l'aigua destinada al reg de l'estrenada agricultura de regadiu -amb la substitució del conreu de secà, on predominava la vinya devastada per la plaga de fil-loxera- pels cítrics, i la primera connexió de l'aigua corrent únicament per a proveir les fonts públiques, i continuar després a poc a poc amb la xarxa urbana fins al moment que s'abastiren la totalitat de les cases de cada poble.

Una complicada i tardana mampresa de considerable envergadura, tant material com econòmica, que, *grosso modo*, comença els primers anys 1950 i conclou aproximadament a les darreries de la dècada dels 1960, amb lleugeres diferències temporals segons el municipi que considerem.

Amb referència a l'aigua dedicada al reg, recordarem que aquesta extensa transformació agrícola arranca els primers anys del s. XX i va ampliant-se al llarg dels anys 20 i 30 del mateix segle. Tot això ho fa possible la construcció o la remodelació de les caves, l'aprofitament eficient dels cabals de la Bolata i del riu Girona, però sobre les anteriors i justificades infraestructures, destaca l'aflorament de la cava del Ràfol l'any 1911, la qual va fer rendible amortitzar a curt termini les costoses despeses econòmiques necessàries per acoblar el complicat entramat de la xarxa de partidors, séquies i sequioles per a fer arribar el reg a tota la planura central de la vall; unes obres que van reflectir-se en les escriptures notarials de repartiment del reg entre alguns dels pobles i societats de regants el 1916.

Per tant, quina classe de raons expliquen la demora de pràcticament 50 anys entre disposar d'aigua per a l'agricultura i, per contra, no avançar en la destinada a abastir i alleujar les necessitats de la vida domèstica i urbana?

No tenim la resposta, però podem aventurar algunes causes. Una podria ser fer acomplir la dita -bé conscient o bé espontània- que afirma allò que abans és l'obligació i després la devoció, en el sentit que s'ha d'assumir, primer que res, posar en marxa la maquinària per endreçar l'economia de la zona -l'agricultura de regadiu- una volta superada la greu crisi del secà, i més avant dedicar-se a facilitar i millorar la vida mitjançant el benestar i la comoditat que representava disposar i distribuir aigua corrent

urbana, sempre que les circumstàncies ho feren viable.

Unes altres raons, i ben importants, són els entrebancs i les molèsties que suposaven per a la vida quotidiana les obres públiques, i també les despeses econòmiques particulars i municipals que reportaven.

Perquè hem de pensar que en els anys a què ens referim, les obres públiques i comunitàries es pagaven per mitjà de les *derrames* o aportacions extraordinàries, quan no amb aportacions en treball dels conveïns segons les cases o propietats que tingueren i les possibilitats econòmiques, les quals en general eren magres, per a completar les subvencions que podien vindre des dels organismes oficials.

Així, en una visió de futur immediat, les obres no sols devien aprofitar per dur l'aigua neta a cada poble i les seues cases, estripant els carrers i impedit la lliure circulació de carros i cavalleries, les quals tenien la parada en els quadres de cada habitatge; sinó que també havien de servir per a, amb el temps, preparar la xarxa d'evacuació o clavegueram de les aigües residuals o negres, aigües que fins el moment anaven sovint al carrer -de terror- i a les quadres, que barrejades amb les dejeccions de les cavalleries i de l'aviram domèstic, constituïen el fem, que era l'adob fonamental de l'agricultura del moment.

I també perquè eren uns temps en els quals els ajuntaments, sobretot si els pobles eren relativament menuts, de menys de 1000 habitants, no disposaven de pressupost ni disponibilitat ni autonomia per a decidir ni encarar unes obres de tanta importància, on tot ho centralitzaven les diputacions provincials i els governs civils. Res no es podia dur a terme sense l'autorització pertinent.

Així que, per les raons anteriors, i més que cap altra la incomoditat i la sagnia pecuniària que representava al conjunt de la població, les autoritats no es plantejaren que fóra una prioritat a solucionar en cada poble, ja que en aquells anys cada casa solia disposar d'un pou o cisterna, sovint amb safareig adossat.

A més dels nombrosos pous d'ús particular, solia haver-hi algun que altre pou públic o font on podien anar totes les veïnes del poble a omplir els cànsters i les botiges: diem veïnes perquè les dones eren les encarregades de tals menesters i, pot ser, que per això les autoritats -sempre masculines- no tingueren en compte ni estimaren important i molt

menys urgent, resoldre el problema que, a més a més, pensaven que implicava només a les dones.

En relació als llavadors o safareigs públics ben pocs n'hi havia. Llavadors sols en tenien Orba, Benidoleig, Sanet i els Negrals i Sagra, en la resta de pobles la solució a esta quotidiana i feixuga faena l'aportava el riu, les séquies, les relacions familiars o la solidaritat de qui disposava d'un safareig al costat del pou casolà.

Ara bé, els municipis que es plantejaren encetar la via oficial per a aconseguir la desitjada xarxa d'aigua potable, sols reberen vagament el compromís, quasi mai ferm, de subvencionar part de les despeses per instal·lar fonts públiques pel poble, contribuir a la construcció del depòsit acumulador i regulador de l'abastiment de les fonts i, possiblement, edificar el llavador públic. I això no sempre ni per a tots els municipis.

Però quin o quins fets van esdevenir a mitjan dècada de 1950, perquè alguns ajuntaments canviaren la seua inicial actitud passiva i iniciaren les demandes per a obtindre el repartiment domiciliari d'un bé tan preuat?

Com sempre, els canvis els faciliten les lleis o els decrets governamentals. Entre ells fou decisiu el decret del 18 de desembre de 1954, el qual en els articles 5è-a i 6è-c encomana a les diputacions provincials que: «*realice los planes de abastecimiento de las aguas potables a los pueblos pequeños de menos de 1000 habitantes...*».

A la vista del decret anterior, els municipis que satisfien els requisits iniciaren els tràmits per fer-lo efectiu.

A continuació indicarem particularitats que afecten alguns pobles de la vall del riu Girona per ordre cronològic.

Particularitats de cada poble El Ràfol d'Almúnia

En un acta de l'ajuntament del dia 16 de novembre de 1950, s'envia un escrit al Govern Civil d'Alacant amb «*la solicitud de la traída de aguas para el abastecimiento de este pueblo... ante la notoria necesidad de abastecer a este pueblo de agua en cantidades suficientes para todas las necesidades del vecindario y en mejores condiciones que en la actualidad...*».

Aquesta petició es justifica perquè s'acabava de completar el reg del terme amb la perforació i instal·lació del pou de sant Francesc de Paula- Grup Sindical de Colonització núm. 544, en 1951- per fer arribar el reg a la zona on no aplegava l'aigua cavallera de la cava.

Des de l'alcaldia, i sense esperar la lenta resposta de la superioritat o alta instància -burocràcia de l'època-, es construeix l'any 1952 un depòsit elevat -que encara resta- davant del motor i pou anterior per a enviar l'aigua a la font que es col·loca al bell mig de la plaça per a ús domèstic, i així evitar que les dones anaren al pouet o pou de les Gallines i

al de Molines, que eren els pous on acudien a per aigua, però situats a les afores.

Per a la xicoteta memòria històrica, comentar que la font va restar fins el mes de juliol de l'any 1970, però ja sense utilitat quan fou demolida.

En aquells anys es van dur a terme els tràmits per a edificar el llavador públic sobre la canal d'aigua des del pou anterior per a irrigar la part alta del terme i abastir la font de la plaça, cosa que va suposar una millora en la higiene i la comoditat de les dones, ja que evitava que anaren cada volta a les séquies o a la Bolata a llavar amb la post de fusta darrere. El llavador és una realitat des de 1954.

Però havien de transcórrer encara anys, oficis i tràmits de tota mena per a que l'aigua potable vaja a totes les cases, i això va materialitzar-se l'any 1960, encara que el primer depòsit acumulador i distribuïdor s'edificà al cim del calvari l'any 1962 a càrrec de la Diputació.

Ara bé, el municipi ja disposava d'aigua potable però no encara de clavegueram; per la qual cosa un escrit de març de 1963 dirigit a la superioritat diu: «*Este pueblo ya cuenta con el servicio de abastecimiento de agua potable, cuya obra se ha realizado por la Comisión Provincial de Servicios Técnicos de Alicante, pero carecemos en absoluto de saneamiento, o sea de alcantarillado, cuya obra es necesaria y de vital importancia para la salud pública de este municipio pues al disponer de agua corriente en las casas y haber aumentado considerablemente el consumo de agua por los nuevos servicios instalados, así como cuartos de aseo, duchas, etc., nos encontramos con la imposibilidad de su evacuación, resultando qué en algunas casas, el vertido se hace a la calle y en otros lugares donde producen focos de infección...*».

Per aconseguir-ho, invocaren uns decrets del Ministeri d'Obres Públiques (MOP) de 17 de maig de 1940, de 17 de març de 1950 i, una volta començats els tràmits, el decret 2904 de 31 d'octubre de 1963; però hem de fer constar que el clavegueram no fou efectiu i complet fins l'any 1973, després d'un llarg camí fins mancomunar-se amb els pobles veïns de Benimeli i de Sanet i els Negrals, per tal que les aigües negres dels tres es tractaren en una única estació depuradora, que es posà en funcionament a finals de 1974.

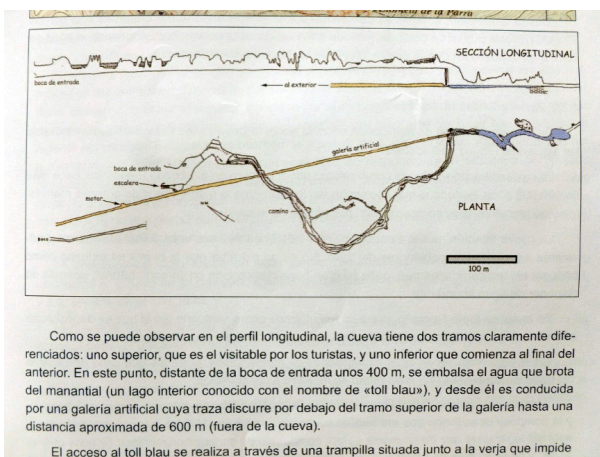
Benidoleig

El poble disposava (i disposa) del brollador de la cova de les Calaveres relativament allunyada del nucli urbà; així a principis del s. XX es va construir el llavador i s'habilità la font que recollia a l'eixida l'aigua de la cova, però sense cap més aprofitament que el reg de les hortes del voltant.

Mentre tant per a les necessitats domèstiques d'aigua tenien els pous públics de les Mules, de la Mata, de les Dos Girades i la Sénia situats entre les rodalies de la part oest i la sud del casc urbà.

Ara bé, de la mà de l'emprenedor Luis Pérez com a artífex -reconegut en el seu moment posant el seu

Esquema del perfil i la planta de la canalització del brollador de la Cova. (Font: *Los manantiales de la provincia de Alicante*. Primera parte, p. 57, 2003) i detall de l'interior de la galeria-túnel.

nom al carrer de la pujada a l'Església-, l'any 1956 comencen les obres per dur l'aigua de la cova cap al poble; això va implicar unes obres a l'interior de la cova.

Obres que, des de l'embassament del toll Blau, canalitzaren l'aigua cap a l'exterior per mitjà de la galeria-túnel, després d'enderrocar el llavador per aclarir l'esplanada de davant i permetre edificar la subestació elèctrica (1953), per allotjar la línia de potència i instal·lar les bombes hidràuliques que impulsaren l'aigua a través d'una séquia oberta. La séquia passava per la Lloma de la Cova i duia l'aigua fins el primer depòsit nodrissa o remuntador de 1960 situat a la carretera d'Ondara.

Aquest depòsit connectava amb un segon depòsit regulador localitzat al camí Xaló del mateix any 1960, el qual donava la pressió necessària per a distribuir l'aigua al poble per gravetat. Ambdós depòsits foren finançats per la Diputació Provincial, junt amb les fonts repartides per uns indrets que facilitaren el subministrament bàsic de les cases fins que es dugueren a terme les obres de la xarxa de distribució per carrers i habitatges.

En concret, les fonts se situaren a la placeta de l'Església, el carrer de Baix, la placeta de les Malves, la plaça de la Senyoria, la zona del Castell i la font central a quatre cares i quatre aixetes a la plaça de la Diputació. Totes elles van romandre fins a mitjan dècada de 1970, menys la de quatre cares que encara afortunadament resta com a testimoni d'altre temps, però ara reinstal·lada a la plaça del País Valencià davant del nou edifici Consistorial.

Benidoleig, igual que el Ràfol, va disposar de l'aigua potable l'any 1960.

Tormos

Al gener de 1961 ja tenen completa la xarxa de distribució domiciliària de l'aigua potable.

L'any 1954 l'Ajuntament es posa en contacte amb la Confederació Hidrogràfica del Xúquer (CHX) per oferir-li el brollador de la Bolata i disposar d'allò necessari per portar el cabal adient al poble; així sol·licita el 1956 a la companyia Hidroelèctrica Al-

coiana per tal d'allargar una nova línia de potència des del transformador de Benimeli fins la Bolata per connectar la bomba hidràulica vertical del motor del brollador, la qual està llesta per a entrar en servei l'any 1958.

Durant el temps que duren les obres del motor i les de la xarxa, l'any 1957 i en paral·lel, es procedeix a situar dues fonts: una de quatre dolls a la plaça i altra simple a la part de baix del poble per cobrir les necessitats bàsiques, amb un ramal per a les escoles i l'altre per a l'ajuntament, així com aprofitar-ne els sobrants per abastir el llavador.

Sagra

Ha disposat des de sempre d'un cabal quasi permanent tot l'any procedent de la bonica font dels quatre dolls situada a l'albereda del poble.

Això va fer que el subministrament bàsic estigués quasi sempre garantit. Per altra banda, el cabal continu de la font esmentada féu que ja el 1929 es construï el llavador públic cobert, el qual fou completament remodelat l'any 1949.

Quant a la distribució domiciliària, aquesta és una realitat també durant els primers anys de la dècada de 1960.

Benimeli

Abans de disposar de l'aigua corrent, els habitants del poble s'abastien de l'aigua de dos pous públics: el de Dalt (desaparegut i/o cegat), i el de Baix (recentment recuperat i posat en valor), però allunyat del nucli urbà.

La xarxa hidràulica, amb el cabal procedent del motor del pou de les Hortes amb un depòsit semblant al del motor del Ràfol, va estar disponible l'any 1962, però el nou depòsit acumulador, situat a l'entrada des de Sanet i assumides les despeses per part de la Diputació, no va estar actiu fins a 1965.

Sanet i els Negrals

La tramitació mampresa pel municipi de Sanet i Negrals comença al temps que el de Benimeli, amb l'avantatge de disposar ja d'un llavador obert (sense sostre) construït en els últims anys de 1910 en la séquia de la cava del Ràfol en el punt on aquesta ix

Inauguració oficial de la xarxa d'aigua potable a la font de les quatre aixetes en 1960. Font pública al carrer de Baix al voltant de 1965.

a la superfície com a séquia, situat al costat dret de la llera de la Bolata.

Per la qual cosa, ambdós pobles disposaren de la xarxa efectiva en 1965; amb el depòsit situat al peu de la serra de Segària en un indret elevat per donar la pressió necessària per abastir també les cases del municipi a més cota, no massa allunyat del de Benimeli.

Per acabar amb els pobles de menys de 1000 habitants, tenim que referir-nos a Setla i Mira-rosa per una banda i a Mirafior per altra, que des de 1971 formen el municipi dels Poblets.

Assenyalar que, per a l'aprofitament hidràulic, els anteriors formaven una unitat mancomunada amb el poble veí del Verger i que, per aquesta conjuntura, no foren efectives fins l'any 1964.

Així consta en uns breus escrits de la *Jefatura Local del Movimiento de Setla y Mirarrosa* en resposta a uns altres enviats des de la *Jefatura Provincial del Movimiento de Alicante* -que no consten en l'arxiu de Setla i Mira-rosa perquè foren telegrams i no oficis en registre d'entrada o eixida-.

A. Conforme interesas en tu telegrama de fecha de ayer, sobre obras pendientes de inauguración, tengo el honor de comunicarte que esta Jefatura tiene pendientes un lavadero público, abastecimiento y distribución de aguas potables y Casa Ayuntamiento, pero debido a que las aguas están mancomunadas con el Ayuntamiento de Vergel y en dicho pueblo aún no se han terminado las obras, no se podrán inaugurar el próximo día 18, no obstante, dentro de un par de meses estarán dispuestas. (3 de julio de 1963)

B. Dando cumplimiento a tu telegrama de fecha 18 del mes en curso, tengo el honor de comunicarte que las obras que pueden inaugurarse completamente terminadas y dentro del periodo comprendido entre el 1º de abril al 31 de diciembre del año en curso, son: Abastecimiento de agua potable y distribución interior y un lavadero público. (23 de marzo de 1964)

C. De acuerdo con tu circular núm.11 de 1964, tengo el honor de comunicarte que las obras que pueden inaugurarse en este Municipio hasta 31 de diciembre del corriente año, son: Abastecimiento de agua potable y distribución interior, cuyo importe de

Llavador públic de Sagra de 1929, en l'actualitat. Depòsit i motor de l'aigua potable de Benimeli de 1965.

las mismas asciende a 568.593'02 pesetas, estando mancomunado con los con los vecinos pueblos de Vergel y Mirafior. Un lavadero público, cuyo presupuesto es de 103.686'13 pesetas.

No existen obras aprobadas y a empezar dentro del corriente año, existiendo pendiente de aprobación las obras de Alcantarillado, cuyo proyecto también mancomunado con los referidos pueblos de Vergel y Mirafior, asciende a 4.394.969'76 pesetas. (16 de junio de 1964)

D. Conforme interesas en tu telegrama del 2 de los corrientes, tengo el honor de comunicarte que las obras completamente terminadas y que se pueden inaugurar entre los días 10 y 25 del mes en curso, son: abastecimiento y distribución de agua potable y un lavadero público. (6 de julio de 1964)

El primer pou que donava aigua a la xarxa hidràulica fou un situat al peu de la serra de Segària propietat de l'empresa Montserrat-Montalban -abandonat més tard per salinització de l'aigua-, i com en la resta de pobles citats els primers usatges foren per servir els llavadors públics, un per a Setla i Mira-rosa, edifici que ocupa la policia municipal dels Poblets, i l'altre per a Mirafior -desaparegut al voltant de 1972-, inaugurats eixe mateix any 1964, i els dos grups escolars nous, inaugurats tres anys després, en 1967.

Com a solitari testimoni del passat més recent, encara es conserva el xicotet depòsit acumulador i distribuïdor per a les escoles velles de Mirafior alimentat pel pou particular de l'Estanquer entre els anys 1952 i 1955.

Recordarem que abans de construir-se la xarxa hidràulica, Setla i Mira-rosa s'abastien de tres pous públics, dos a Setla i un a Mira-rosa; per contrari, a Mirafior no hi havia cap pou públic, perquè cada casa disposa de pou a l'interior.

Pel que fa als municipis més populosos, sols comentarem que iniciaren les gestions per aconseguir la desitjada aigua corrent i que les conclogueren pels mateixos anys que els anteriors pobles esmentats.

Enllaçant en el comentari referit a Setla i Mira-rosa i Mirafior, reafirmem que el Verger, a efectes hídrics, formava una mancomunitat amb els anteriors i, com

Orba: font, abeurador i llavador de Baix de 1904. Beniarbeig: dipòsit de les aigües potables de 1963.

ells, abans de la xarxa disposava de dos pous públics i dels pous particulars en les cases, però sense llavador, per la qual cosa fins l'arribada de l'aigua potable en 1964, no va gaudir d'eixe servei públic.

El Verger va abandonar la mancomunitat amb els anteriors municipis pels anys 1977 i 1978, i és a partir de any 1980 quan realitza els sondeigs pertinents per captar l'aigua en noves perforacions que li asseguraren l'abastiment urbà.

Així mateix, Orba amb la bonica font, abeurador i llavador de Baix de 1904, comença les gestions en 1957 i aconsegueix tindre en 1958, per part de la Diputació, cinc fonts públiques urbanes que s'ampliaren fins a onze (una a Orbeta) el 1959, alhora que anava avançant l'obra de la canalització urbana en diferents etapes, l'última de les quals conclou en 1962, a l'estar disponibles els dipòsits d'acumulació.

Un procés semblant segueix l'ajuntament de Beniarbeig, on encara es pot contemplar, però inactiu, el dipòsit acumulador sufragat per la Diputació d'Alacant en 1963, Aguas Potables de Beniarbeig 1963, situat al turó de Beniome a uns 1200 m del nucli urbà, nodrit per l'històric motor de les Illetes.

I per esmentar el nucli més poblat de la vall, Ondara, la cursa per portar aigua corrent comença en 1958 i no conclou fins l'any 1965 quan el líquid brolla per les aixetes de les cases del nucli urbà, perquè a Pamis encara continuen utilitzant els pous casolans, i no serà fins l'any 1976 quan l'aigua corrent és una realitat al llogaret.

Però indicar que des de final del s. XIX disposava de la històrica font de la Carxofa amb el llavador annex -bastant anterior al llavador nou de 1950, construït precisament per a substituir-lo, nodrit pel tram inicial de la séquia de les Alfatares des de l'assut del riu de l'Alberca- i de dos o tres pous repartits per alguns indrets del poble.

Llavador obert de Sanet i els Negral a la séquia de la Cava del Ràfol. Dipòsit que, des del pou de l'Estanquer, donava l'aigua a les escoles antigues de Mirafior, en l'actualitat.

AGRAÏMENTS

J. J. Mas Far, J.B. Rovira Ferrando i J. Cervera Coll